

Mubina Moker

UTJECAJ PENDNAME U OBLIKOVANJU SUFIJSKE MISLI U BIH

Rezime

Pored Rumijeve Mesnevi je nesporan je utjecaj kojeg je na oblikovanje sufijske misli u BiH imala Pendnama šejha Attāra. Taj se utjecaj reflektirao kroz nekoliko segmenata: prvo u izučavanju perzijskoga jezika budući je Pendi Attār ulazila u sastavni dio obrazovnog procesa u periodu prije i nakon uspostave Austro-ugarske vlasti; drugo, u neinstitucionalnim oblicima obrazovanja putem kućnih naučnih sijela na kojima se Pendi Attār tretirala kao početni didaktičko-etički i tesavufski "Ilmihal" na stazi sufijskoga odgoja netom iniciranih duhovnih putnika koji im je pomagao u lakšem i pravilnijem razumijevanju Mesnevi; i na koncu, prijevodom Pendname na bosanski jezik hafiza Mehmeda Hulūsija Mulahalilovića koji datira iz 1904. god. Ovaj utjecaj smo, također, motrili u kontekstu duhovne veze koja je postojala između šejha Attāra i Mevlane. Rad nastoji pokazati da je Pendnama stoljećima predstavljala neizostavnu kariku u duhovnom oblikovanju bosanskog intelektualnog miljea.

Ključne riječi: *Hulūsī, Pendnama, Pendi Attār, tesavufski "Ilmihal"*.

*Osamsto i sedamdeset godina je, evo, prošlo
Od rođenja Attārova do današnjih naših dana
Njegovo je djelo davno u sredinu našu došlo
A Pendnama njegova je prvi put sad prepjevana*

*Attārovi stihovi su mudrost, biser do bisera
Jedan ljepši od drugoga pred očima našim stoji
Iz svakog mu stiha iskri iskrenost i prava vjera
U stihu se ne vremena nego Boga Attār boji¹*

Uvod

POVIJEST TESAVVUFA NA PROSTORIMA BOSNE I HERCEGOVINE bilježi da je uz Mevlanu Dželaluddina Rumija filozofsko-gnostički i etički nauk još jednog znamenitog perzijskog pjesnika bio predmetom iznimnog interesovanja bosanskih alima. Riječ je o šejhu Feriduddīnu Attāru čije prisustvo na ovim našim prostorima datira oko 300 godina, preciznije od 1120 h./1708. god. Ovo je, naime, godina u kojoj je zabilježen prvi rukopisni primjerak stihovanog djela *Pendnama* (Knjiga savjeta) prepisan sa izvornika na perzijskome jeziku.² Tada se po prvi puta čulo i za ime šejha Attāra koji se navodi kao autor Pendname. Od tada pa do danas se za ovo djelo kod nas uobičajio naziv "*Pendi Attār*". Prije nego kažemo nešto više o značaju kojeg je djelo "*Pendi Attār*" imalo prije svega u izučavanju perzijskoga jezika, ali i u oblikovanju etičkoga i gnostičkoga svjetonazora bosanskog intelektualnog miljea, želimo uvaženom čitatelju skrenuti pažnju na jednu iznimno bitnu činjenicu. Naime, već dugi niz godina, u novijoj povijesti, je šejh Attārov poetski opus predmetom rasprava i analiza povjesničara književnosti u Iranu. Tako i u pogledu Pendname vlada podijeljeno mišljenje o tome da li je to šejhovo autentično djelo. Najnovija istraživanja prof. dr. Furūzānfera i prof. dr. Šefi'i Kedkenija koji slove kao najbolji poznavaoči šejh Attārova života i njegova književnoga opusa su pokazala da je Pendnama djelo koje je stoljećima pripisivano Attāru te da je njen autor neki od mnogobrojnih

¹ Stihovi preuzeti iz Dodatka neobjavljenom prepjevu Pendname autora prof. Ešrefa Kovačevića.

² Rukopis je pisan nashi pismom. Podaci o prepisivaču su nepotpuni. Navedeno je ime Kemenović ili Kamenica; vidjeti: Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, svezak II (Sarajevo: Svjetlost, 1988., str. 106).

patvorenih Attāra klasične perzijske poezije koji su se javljali i dva-tri stoljeća nakon šejhove smrti i koji su ovim poznatim pseudonimom željeli steći slavu i nadomjestiti nedostatak vlastitog poetskog talenta.³ Smatramo da u razmatranju rečene problematike, kada se govori o književnoj baštini na orijentalnim jezicima ovih prostora, treba uzeti u obzir i povijesni momenat u kojem se javlja Pendnama. Kazali smo da je riječ o samom početku 18. st. i malo je vjerovatno da se tada i u samome Iranu uopće postavljalo pitanje njene autentičnosti. S druge strane, ako je u rukopisnim primjercima Pendname koji su dolazili do ruku bosanskohercegovačkih prepisivača stajalo šejh Attārovo ime kao autora, onda je bilo sasvim logično da su oni prihvatili taj podatak kao relevantan, a zasebno je pitanje koliko su i da li su uopće bili u prilici provjeriti njegovu tačnost. Stoga ćemo u ovome radu po strani ostaviti pitanje autentičnosti Pendname i njena autora. Namjera nam je govoriti o, kazali bismo, književnom “fenomenu” zvanom *Pendi Attār*, knjizi didaktičkoga sadržaja, koja uz Mesneviju predstavlja najpopularnije gnostičko djelo koje se prepisivalo, izučavalo i tumačilo na ovim našim prostorima.

U samom Iranu povijesna ličnost šejha Attāra u dobroj mjeri je ostala zakrivena velom nepoznanica sve do danas i to je jedan od razloga što mu se pripisuje veliki broj djela. Tako se u srednjovjekovnim izvorima može naići na podatak da šejhov književni opus obuhvata 114 djela od kojih svako odgovara jednoj kur’anskoj suri.⁴ Uzmemo li u obzir činjenicu da su se šejh Attārovim književnim opusom izvan Irana tek u novijoj povijesti temeljitije bavili Louis Massignon, prof. Helmut Ritter, dr. Anne-Marie Schimmel u tom kontekstu se može sagledati i procijeniti važnost šejh Attārova prisustva i njegovog misaonog utjecaja u duhovnom oblikovanju bosanskog intelektualnog miljea.

³ Vidjeti: Forūzānfar, *Šarh-e ahwālonaqdotahlīl-e āsār-e šeyx Attār* (Tehrān: Entešārāt-e Anġoman-e āsār-e farhangī, 1995/1374, str. 74-80); Kadkanī, *Zabūr-e pārsī* (Poglavlje: *Attāri perzijske poezije*) (Tehrān: Entešārāt-e Āgāh, 2001./1380, str. 91-103); o autentičnim šejh Attārovim djelima vidjeti također u: Moker, *Duhovne postaje poslanikā u svjetonazoru šejha Attāra* (Poglavlje: *Duhovna biografija šejha Attāra*) (Sarajevo: Naučnoistraživački institut Ibn Sina, 2007., str. 12-23).

⁴ Vidjeti: Dr. Nerkez Smailagić, *Klasična kultura islama*, knjiga II (Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1976., str. 145).

Značaj Pendname u izučavanju perzijskog jezika

U vremenskom razdoblju od 1708-1865. god. Pendnamu je prepisalo 14 prepisivača. Osim izvornoga teksta Pendname prepisivani su njezini prijevodi na turski jezik sa komentarima. Zanimljivo je, također, da prepisivači Pendname nisu bili ograničeni na Sarajevo, nego su se javljali na veoma razućenom prostoru koji je osim Sarajeva obuhvatao i slijedeća mjesta: Mostar, Bihać, Prozor, Ljubinje, Rogaticu, Donji Vakuf, Livno, Duvno, Zagoru, Źepće i UŹice. Uz Pendnamu su prepisivana i neka druga Źejh Attārova djela. Tako je 1024/1616. god. Alī Smederevi prepisao turski prijevod *Muhtār-nāme. Mantikut-tajr* (Govor ptica), najpoznatije Źejh Attārovo djelo, prepisao je 1287/1871. god. Ibrahim ibn Abdullah ibn hadŹi DerviŹ Sadikzade.⁵

No, ovaj se Źejh Attārov utjecaj nikako ne smije ograničiti samo na prepisivanje Pendname nego ga treba motriti sa znatno Źireg aspekta budući da je Pendnama ulazila i u sastavni dio obrazovnog procesa. Naime, u nekim medresama se u periodu prije dolaska Austro-Ugarske Pendnama izučavala kao zaseban Źkolski predmet-*Pendi Attār*. Pendnama je, uz Sadijev Źulistan, sluŹila kao udŹbenik iz islamske etike. Ocjena iz predmeta *Pendi Attār* je ulazila u svjedodŹbu. Također, kada je 1896. god. u Sarajevu valija Safvet-paŹa ustanovio Źkolu za obrazovanje učitelja po novom sistemu, po uzoru na Carigrad, *Dārul-muallimīn*, kandidati su bili obavezni na prijemnom ispitu pokazati i određeni nivo znanja iz perzijskog jezika. Provjera je vrŹena na temelju djela "*Pendi Attār*", tj. uvjet za uspješno polaganje ispita je bilo pravilno čitanje kao i razumijevanje značenja teksta Pendname.⁶ Ovu činjenicu ističemo stoga Źto *Dārul-muallimīn* predstavlja prvi vid educiranja nastavnog kadra u Bosni i Hercegovini budući da su se u ovoj Źkoli osposobljavali učitelji za Sibjan mektebe i niŹe medrese. Sve je ovo znakoviti pokazatelj paŹnje koja se uz arapski jezik poklanjala i perzijskome jeziku u religijskom obrazovanju učenika u periodu prije i nakon dolaska Austro-Ugarske.

⁵ Źdralović, *Prepisivači...*, svezak II (rukopis br. 2019) (Sarajevo: Svjetlost, 1988., str. 302).

⁶ Vidjeti: Hajrudin Ćurić, *Muslimansko Źkolstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine* (Sarajevo: Veselin MasleŹa, 1983., str. 120, 159).

Pored ovoga Pendnama je u posljednjih 150-200 godina predstavljala važan segment poduke putem islamskih predavanja koja nisu bila direktno vezana za institucionalni obrazovni proces.⁷ Od 28 alima-predavača koje navodi Mehić a koji su, kazali bismo, predstavljali intelektualnu elitu poimence ćemo spomenuti one koji su poznavali perzijski jezik, prvo stoga što je ova njihova znanstvena odrednica bitna za temu koju obrađujemo, a drugo zato što su gotovo svi pohađali privatne časove perzijskog jezika i književnosti. Ova potonja činjenica znakovito pokazuje da se većina njih posvetila učenju perzijskog jezika iz čiste ljubavi prema sticanju onoga znanja koje će im omogućiti bolje i potpunije razumijevanje tesavufskoga nauka, a perzijski je jezik u tom smislu bio temeljna spona kao izvorni jezik na kojem su napisana najznačajnija gnostička djela, prije svega, u formi poezije. S druge strane, poetska forma je, čini se, bila prijemčivija, jednostavnija i zanimljivija za izražavanje onih suptilnih, profinjenih i veoma često običnim riječima neizrecivih stanja duše na putu njenoga duhovnoga uzdizanja.

U nastavku, hronološkim slijedom, donosimo imena alima koje je kao dobre poznavaoce perzijskog jezika i predavače klasičnih poetskih djela perzijske književnosti u svome radu spomenuo Mehić.

1. Muhamed Emin Isević (umro 1816.), 2. Mustafa efendija Učambarlić, 3. Hadži Mustafa Hilmi efendija Hadžiomerović-Omić (1817.-1895.), 4. Muhamed Hazim efendija Korkut (1824.-1920.), 5. Mujaga Mustafa Nedžati Hadžihalilović (umro 1916.), 6. Hadži Mehmed Tevfik efendija Azapagić (1838.-1918.), 7. Hadži Mehmed Džemaluddin efendija Čaušević (1870.-1938.), 8. Muhamed Asim efendija Kortkut (1873.-1939.), 9. Hadži Mustafa Mujaga Merhemić-Hajri (1877.-1959.), 10. Hadži hafiz Husni efendija Numanagić (1853.-1931.), 11. Dr. Šaćir Sikirić (1893.-1966.), 12. Hadži šejh Fejzulah efendija Hadžibajrić (1913.-1990.), 13. Hadži šejh Ahmed efendija Mešić (1916.-1994.).

Smatramo da je ovu listu potrebno upotpuniti sa još dva imena: **Hadži hafiz Ahmed efendija Ribić**, poznat kao **Širazija** (1845.-1907.). Pseudonim Širazija koji je bio prepoznatljiva značajka njegove lično-

⁷ Vidjeti: Mustafa R. Mehić, "Islamska obrazovna predavanja u tradiciji Sarajeva i drugih mjesta", u: *Glasnik VIS-a u SFRJ*, XLIV/1981., br. 5-6, str. 491-509; XLV/1982., br. 1, str. 53-62; XLV/1982., br. 2, str. 173-185.

sti sam za sebe, pak, dovoljno govori o ljubavi koju je Ahmed efendija njegovao spram perzijskih klasika. Zanimljivo je da je Širazija bio muderris u medresi u Bihaću hadži Mehmedu Džemaluddinu efendiji Čauševiću koji će izrasti u jednoga od najčjuvenijih Mesnevihana.⁸

Hafiz Mehmed Hulūsī Mulahalilović (1878.-1952.) koji je preveo Pendnamu na bosanski jezik o čemu ćemo više kazati u zasebnome poglavlju rada.

Trojici alima sa spomenute liste u nastavku ćemo posvetiti više prostora stoga što su u novijoj povijesti inicirali oživljavanje dersova Pendname u Sarajevu.

Mujaga Mustafa Nedžati Hadžihalilović

Iako je bio zemljoposjednik i bavio se gospodarstvom to mu nije predstavljalo zapreku da se posveti nauci i stekne titulu muderris-age.⁹ Pripadao je intelektualnoj eliti Sarajeva. Njegov znanstveni djelokrug se, prije svega, odnosio na nasljedno šerijatsko pravo (*ferāiz*). Budući da je izvanredno poznao spomenutu oblast kadije su u rješavanju složenih ostavinskih predmeta tražile i njegovo mišljenje. Ali, ono što je, s obzirom na predmet ovoga rada, za nas bitno jeste da je Mustafa Nedžati Hadžihalilović slovio i kao najbolji poznavalac perzijskog jezika u svome vremenu, u Sarajevu. Za uži krug slušatelja je prevodio i tumačio djela iz perzijske klasične književnosti. Profesor mu je bio hadži Mustafa Hilmi efendija Hadžiomerović-Omić koji je držao dersove iz hadiske znanosti.¹⁰ Nemamo naznaka o tome da li je Hilmi efendija poznao perzijski jezik i da li je baš on svoga učenika Mustafu Nedžati Hadžihalilovića uputio u osnove perzijskog jezika. Zna se da je prije odlaska na školovanje u Carigrad, 1839. godine, Hilmi efendija posjećivao kućna naučna sijela sarajevskog muftije Šakir efendije Muidovića koji

⁸ Vidjeti: Mahmud Traljić, "Hadži Mehmed Džemaluddin efendija Čaušević kao vaiz i Mesnevihan", u: *Šebi arus*, Sarajevo, 1974., str. 15.

⁹ Titula age ovdje osim uobičajenog značenja ukazuje i na jednu posebnost. Zadržavanjem naziva aga se, kako ističe Hamdija Kreševljaković, željelo ukazati da se učilo iz ljubavi prema sticanju znanja, a ne zarad zadobivanja položaja na račun bavljenja naukom; vidjeti: Fejzulah Hadžibajrić, *Hadži Mujaga Merhemić*, Sarajevo, 1959., str. 4.

¹⁰ Vidjeti: Mahmud Traljić, "Prigodni sastanci kod nas vjersko-prosvjetnog i kulturnog značaja", u: *Preporod*, br. 34/72, str. 12.

je bio i dobar poznavalac perzijskog jezika što se da zaključiti po tome da je prilikom hodočašća šejh Kaimijinom turbetu u Zvorniku, 1827. god., njemu u čast ispjevao gazel na perzijskom jeziku.¹¹

Hadži Mustafa Mujaga Merhemić-Hajri

Cjelokupnu naobrazbu je stekao u Sarajevu, svome rodnom gradu. Njegov odgojno-obrazovni put je započeo u Carevom mektebu. Potom je nekoliko godina pohađao Merhemića medresu. Školovanje je nastavio u Ruždiji koja je bila u rangu niže gimnazije. Po završetku je upisao studij šerijatskog prava i orijentalnih jezika. Također je završio tečaj pravilnog učenja Kur'ana.

Iako se na svitku imena hadži Mujaginih muallima, nastavnika, profesora koji su ga usmjeravali i upućivali na obrazovnoj stazi nalaze doista impozantna imena nećemo ih ovdje poimence isticati, osim jednoga od njih Mujagu Mustafu Nedžati Hadžihalilovića, muderris-
-agu, hadži Mujaginoga istinskoga Učitelja budući da se njegov utjecaj najsnažnije reflektirao na kasnije duhovno-intelektualno oblikovanje hadži Mujagino i njegovo izrastanje u netipičnog autentičnog alima čija ličnost je odisala ljubavlju prema nauci, a koju je crpio iz djela perzijske sufijske književnosti. Tu ljubav hadži Mujaga ima zahvaliti svome Učitelju pred kojim je učio perzijski jezik. Zasigurno su mu predavanja bila veoma zanimljiva jer se nisu ograničavala samo na gramatiku jezika nego je svome učeniku tumačio i tekstove postupno ga uvodeći u svijet perzijske klasične književnosti što će biti od presudnog utjecaja za njegov tesavufski svjetonazor i tumačenje Pendname, Đulistana, Bustana, Hafizova Divana, te Mesneville.

Također, nam se čini zanimljivim ukazati na podatak da je direktor Ruždije u vrijeme kada je ovu školu pohađao hadži Mujaga Merhemić bio hadži hafiz Ahmed efendija Ribić-Širazija.¹²

¹¹ O životu Mustafe Nedžati Hadžihalilovića vidjeti više u: Fejzulah Hadžibajrić, *Hadži Mujaga Merhemić*, Sarajevo, 1959., str. 4; Mustafa R. Mehić, "Islamska obrazovna predavanja...", u: *Glasnik VIS-a u SFRJ*, XLV/1982., br. 1, str. 59.

¹² Podatke o životu hadži Mujage Merhemića crpili smo iz predavanja koje je u povodu obilježavanja četrdesetnice od njegove smrti, 30. aprila 1959. god., održao hadži šejh Fejzulah efendija Hadžibajrić; vidjeti: Fejzulah Hadžibajrić, *Hadži Mujaga Merhemić*, Sarajevo, 1959. godine.

Dr. Šaćir Sikirić

Rođen je u Oglavku kod Fojnice. Budući da je porodica Sikirića dugi niz godina predstavljala znanstvenu elitu koja je uz to njegovala i dervišku tradiciju logično je da je prof. Sikirić, slijedeći stazu predaka, izrastao u intelektualca, *par excellence*, čiji je svjetonazor bio prožet i gnozom. Njegov je obrazovni put tekao ovim slijedom: pohađao je mekteb, Ruždiju i Gazi Husrev-begovu Hanikah medresu, a potom Šerijatsku sudačku školu. Kao stipendista Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu obrazovanje nastavlja u Mađarskoj gdje na Univerzitetu u Budimpešti upisuje studij orijentalistike koji je okončao 1919. god. Na ovom je Univerzitetu odbranio i doktorsku disertaciju iz oblasti tesavvufa. Ovom prilikom se nećemo baviti bogatom profesionalnom karijerom dr. Sikirića. Podsjetit ćemo samo da je od osnivanja katedre orijentalnih jezika 1950. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu dr. Sikirić izabran za vanrednog, a potom i redovnog profesora arapskog i perzijskog jezika jer je ova činjenica bitna za predmet ovoga rada. Profesorsku dužnost je obavljao sve do smrti 1966. godine.

Dr. Sikirić je iza sebe ostavio razuđen i bogat znanstveni opus. Mi ćemo se ograničiti samo na radove u oblasti perzijskog jezika i književnosti.

1. *Gramatika perzijskog jezika*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1951. god.
2. *Perzijska hrestomatija*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1955. god.
3. *Sūdi kao komentator Sādijina Gulistana*, POF, br. 1/1950.
4. *Priče Orijenta* (prijevod 66 priča sa perzijskog jezika), Znanje, Zagreb, 1962. god.
5. *Perzijska književnost*, Zagreb.

Tokom zime 1945. na 46. god. dr. Sikirić je uoči petka, nakon uobičajenog zikra prevodio i tumačio pojedina poglavlja iz Gazalijeva djela *Ihjāu ulumid-dīn*.¹³

¹³ O životu i radu prof. Sikirića vidjeti više u: Mahmud Traljić, "Prof. dr. Šaćir Sikirić", u: *Glasnik VIS-a u SFRJ*, XLII/1979., br. 6, str. 599-602.

Tradicija tumačenja Pendname u Sarajevu

Za razliku od Mesneville koja se, prije svega, kazivala u tekijama, veoma rijetko u džamijama, a katkad i u kućama tesavufski orijentiranih bosanskih alima već prema tome kako su nalagale povijesne okolnosti, tradicija tumačenja Pendname koja se pripisuje šejhu Attāru se u novijoj povijesti njegovala na kućnim naučnim sijelima. Kućna sijela predstavljaju specifičan vid islamske poduke koja datira iz vremena hazreti Poslanikova. Njihova specifičnost uvjetovana je činjenicom da su bila zatvorenog tipa, namijenjena za pojedince koje je pozivao sâm Poslanik, alejhisselam.¹⁴

Kućna naučna sijela su imala dugu tradiciju u Sarajevu. Još je Mula Mustafa Bašeskija, sarajevski hroničar iz XVIII st., zabilježio da su se u njegovo doba po kućama održavale tzv. “*sohbet-večere*”. To su bili “privatni dersovi” namijenjeni užem krugu slušatelja na kojima su se obrađivale pojedine islamske discipline te prevodila i tumačila poetska djela uglavnom iz tesavufske književnosti. Tradicija ovih dersova u Sarajevu se zadržala sve do iza Drugog svjetskog rata.¹⁵

Poznato je da je hadži Mujaga Merhemić 1935. god. u svojoj kući sagradio posebnu veliku odaju namijenjenu za kućna naučna sijela koju je nazvao *dergāh*. Iznad ulaznih vrata *dergāha* posjetitelje je dočekivao stih na perzijskom jeziku:

هر که آمد ناقص. اینجا شد تمام¹⁶

¹⁴ Ovu temu je u zasebnom eseju obradio dr. Samir Beglerović; vidjeti: Samir Beglerović, “Nastanak i razvoj institucije predavanja i fenomen kućnih naučnih sijela”, u: *Bosanska Sumejja*, br. 30-34.

¹⁵ Vidjeti: Mahmud Traljić, “Prigodni sastanci kod nas...”, str. 12; Mahmud Traljić, “Doprinos mevlizma islamskom životu u Sarajevu do danas”, u: *Šebi arus*, 1986., str. 21.

¹⁶ Ovo je, zapravo, drugi polustih stiha ispjevan u čast hazreti Mevlane, našega Učitelja, koji se pripisuje pjesniku Abdurrahmanu Džamiju. Stih u cijelosti glasi:

كعبة العشاق باشد این مقام
هر که آمد ناقص. اینجا شد تمام.

*Ka'ba ašika je ovo mjesto
Ko god manjkav dođe, ovdje usavrši se.*

Nalazi se na ulazu u Mevlanin Mauzolej u Konji. Napisao ga je kaligraf Jesārī Zāde Mustafā İzzet Efendī.

*Ko god manjkav dođe, ovdje usavrši se*¹⁷

U hadži Mujaginom *dergāhu* držana su predavanja iz islamskih znanosti kao i perzijske sufijske književnosti. Predavači su sloveli kao intelektualna elita svoga doba. Spomenut ćemo neke od njih:

1. Ahmed efendija Burek - držao je predavanja iz tefsira i hadiske znanosti¹⁸;
2. Hafiz Mehmed efendija Okić - predavao je tefsir;
3. Hadži Mehmed Džemaluddin efendija Čaušević - kazivao je i tumačio Rumijevu Mesneviju.

Pored Mesnevi je u hadži Mujaginoj kući su se tumačila i druga djela perzijske klasične sufijske književnosti: *Pendi Attār*, *Đulistan* i *Bustan* šejha Sadija, te *Divan* Hafiza Širazija o čemu ćemo više kazati kasnije u radu.

Na temelju rečenoga da se zaključiti da je Pendnama bila namijenjena odabranim slušateljima, onima koje je u svoju kuću pozivao domaćin i koji su prema njegovoj slobodnoj procjeni, posjedovali, prije svega, duhovnu prijemčivost za tesavvuf ali i određeni nivo duhovne zrelosti da bi mogli razumjeti ovu vrstu literature.

Prije nego kažemo nešto više o tumačenju Pendname u Sarajevu smatramo korisnim podsjetiti na dvije stvari: prvo, na metod koji su prilikom tumačenja Pendname primjenjivali naši učenjaci kroz tradiciju; drugo, strukturu ciljne grupe-slušalačke publike, odnosno pohađatelja dera.

Izlaganje dera teklo je ovim slijedom:

1. Pročita se bejt (ukoliko je riječ o poetskome djelu) na izvornom jeziku;
2. Prevede se (doslovno) značenje teksta;

¹⁷ Vidjeti: Fejzulah Hadžibajrić, "Iz posljednjih dana života mevlevijske tekije u Sarajevu (1462.-1957.)", u: *Šebi arus*, Sarajevo, 1974., str. 34.

¹⁸ Kazivanje i tumačenje Buharijinih hadisa povjeravano je alimu koji je bio na glasu kao vanredno sposoban i obrazovan; obično muderrisu Gazi Husrev-begove medrese. Ahmed efendija Burek je rješenjem Ulema-medžlisa u Sarajevu od 4. IX 1924. godine postavljen za prvog muderrisa Gazi Husrev-begove medrese; vidjeti: Mustafa R. Mehić, "Islamska obrazovna predavanja ...", u: *Glasnik VIS-a u SFRJ*, XLIV/1981., br. 5-6, str. 500.

3. Daje se, uglavnom, kratko i sažeto tumačenje izreka, misli, poruka autora. (Ukoliko bi predavač uzimajući u obzir duhovnu razinu slušatelja procijenio da materija neće biti pravilno shvaćena davao bi dodatna pojašnjenja i komentare.)¹⁹

Uočili smo da se ciljna grupa pohađatelja ovih dersova, uopće uzev,²⁰ u ovisnosti od razine njihove duhovne spoznaje i intelektualnih dometa, može definirati kroz tri podskupine:

1. *Sāmi'īn* - oni koji samo slušaju ders;
2. *Mustemi' īn* - oni koji žele čuti i shvatiti tematiku dera
3. *Musteršidīn* - oni koji se trude naučeno primijeniti u vlastitom ponašanju u cilju duhovnog samouotpunjanja.²¹

Tumačenje Pendname u novijoj povijesti, iako se to nigdje eksplicite ne spominje, bismo vezali uz ime Mustafe Nedžati Hadžihalilovića. Postoje dva razloga koja nas navode na ovakav zaključak. Prvo: u životopisu ovog alima, usprkos veoma oskudnim podacima, stoji da je tumačio djela perzijske klasične književnosti (u koje se svrstava i Pendnama). S obzirom na značajno mjesto koje je među bosanskim alimima zauzimala Pendnama kao nezaobilazan izvor izučavanja sufijske literature i koja je uz Mesneviju imala nespornan utjecaj na oblikovanje njihova tesavufskog svjetopogleda vrlo je vjerojatno da je upravo Mustafa Nedžati Hadžihalilović držao ders Pendname. Drugo: upravo su njegova dva učenika Numan Bajraktarević-Nunija i hadži Mujaga Merhemić, slijedeći tradiciju učitelja, iznova inicirali tumačenje Pendname u periodu između dva svjetska rata.²² Da učitelj svojim učeni-

¹⁹ Po iscrpnim i detaljnim tumačenjima pojedinih bejtova Mesnevije, budući da je slovio kao izvanredan poznavalac tesavvufa, ostao je upamćen Mesnevihan, hadži Mehmed Džemaluddin efendija Čaušević; vidjeti: Mahmud Traljić, "Hadži Mehmed Džemaluddin efendija Čaušević kao vaiz i Mesnevihan", u: *Šebi arus*, Sarajevo, 1974., str. 18.

²⁰ Ovdje ne mislimo samo na uži krug slušatelja na kućnim sijelima, već i na slušatelje Mesnevije čiji je krug bio otvoreniji s obzirom na to da se Mesnevija, kako smo kazali, tumačila u tekijama.

²¹ Vidjeti: Fejzulah Hadžibajrić, "Uvodna i pozdravna riječ", u: *Šebi arus*, Sarajevo, 1986., str. 5.

²² Numana Bajraktarevića su stoga što je pohađao časove perzijskoga jezika kod Mustafe Nedžati Hadžihalilovića prozvali efendijom. Uz njega i hadži Mujagu časove je →

cima nije u mladenačkom dobu usadio ljubav prema perzijskoj književnosti malo je vjerojatno da bi se oni u poodmakloj životnoj dobi posvetili temeljitijem izučavanju i tumačenju Pendname.

Prvi ders Pendname održan je u jesen 1933. god. u kući Numan efendije Bajraktarevića. Kazali bismo da je ders bio zatvorenog tipa budući da su mu prisustvovala svega dva slušatelja hadži Mujaga Merhemić i hadži šejh Fejzulah efendija Hadžibajrić. Naime, Numan efendija je upriličio sijelo na koje je pozvao njih dvojicu i počeo im je čitati i prevoditi Pendnamu. Nakon nekoliko dersova koji su održani u kući Numan efendije, kazivanje i tumačenje Pendname je, na insistiranje samog domaćina, preuzeo hadži Mujaga Merhemić jer je bolje poznao perzijski jezik te je preciznije i tačnije mogao pronaći ekvivalentan izraz u bosanskom jeziku. Dersove Pendname zatvorenog tipa je hadži Mujaga nastavio držati srijedom u vlastitoj kući. Ubrzo se krug posjetitelja dera unekoliko proširio (mada je i dalje bio namijenjen za odabrani auditorij), te su na ova hadži Mujagina znanstvena sijela počeli dolaziti: Mehmed efendija Potogija, Abdullah efendija Fočak, Adem efendija Karadžović, Rasimaga Zečević, hadži Ali efendija Mašić.²³ Hadži Mujaga Merhemić je Pendnamu tumačio do maja 1935. godine.²⁴

Neposredno nakon svršetka Drugog svjetskog rata, s proljeća 1946. god., tradiciju kazivanja i tumačenja Pendname kao vida podučavanja na kućnim sijelima nastavio je prof. dr. Šaćir Sikirić. Prvi ders je održao u kući hadži šejha Fejzulah efendije Hadžibajrića. Dersove je držao tokom 1946. i 1947. godine. Značaj ovih dersova prof. Sikirića koji predstavljaju čin njegova iskrenoga služenja nauci posvjedočit će godinama kasnije hadži hafiz Halid efendija Hadžimulić u uvodnom izlaganju dera Mesnevije održanog u petak, 13. marta 1981. / 17. džumadel-ula 1401. h. godine, iza jacije namaza u Nakšibendijskoj tekiji

pohađao i hadži Sejdaga Muidović koji je umro 1917. god.

²³ Sve su ovo bili posjetitelji dera Mesnevije kojeg je, također, u hadži Mujaginoj kući držao hadži Mehmed Džemaluddin efendija Čaušević.

²⁴ Nakon što je završio sa Pendnamom hadži Mujaga je nastavio tumačiti Sadijev Đulistan. Dersove Đulistana je držao do kraja 1938. god., te je potom nastavio kazivati Hafizov Divan sve do marta 1941. god. Krajem marta iste godine započeo je sa dersovima Sadijeva Bustana. U tome ga nisu omela ni ratna zbivanja. Kada mu je prilikom njemačkog napada na Sarajevo uništena kuća dersove je nastavio držati u kući hadži šejha Fejzulah efendije Hadžibajrića. Tumačenje Bustana je završio juna, 1942. god.; vidjeti: Fejzulah Hadžibajrić, *Hadži Mujaga Merhemić*, Sarajevo, 1959., str. 22-24.

poznatoj pod imenom Nadmlini kada je, između ostalog, kazao:

"Da se uzgred podsjetimo i na jedan događaj od prije tridesetpet godina. Nekako odmah poslije rata, u proljeće 1946. god., da ne bi kod nas zamrla ova lijepa perzijska književnost započeo nam je prof. dr. Šaćir Sikirić kazivati popularno didaktičko djelo Pendnamu od šejha Feriduddina Attāra... Tom prilikom, uvodeći nas u ovo malo, ali klasično djelo, Pendnamu, dr. Šaćir nam je progovorio nekoliko riječi o važnosti nauke, traženja i sticanja znanja. Izrekao je tada ove značajne riječi: Svako uživanje u ovom našem zemaljskom životu povlači za sobom bol. Jedino uživanje bez bola, to je nauka."²⁵

Misao prof. Sikirića koja se, očito, snažno dojmila hadži hafiza Hadžimulića je i autorici ovih redova zanimljiva stoga što ju je prof. Sikirić smatramo, ne slučajno, izrekao u kontekstu tumačenja Pendname. Njome je prof. Sikirić pokazao kako je dobro poznao šejh Attārov gnostički svjetonazor budući da je vjerovatno bio u prilici čitati i njegova autentična djela i koliko je on, zapravo, bio blizak njegovu biću. Naime, ono što šejh Attārovu poeziju čini osobenom jeste njegovo razumijevanje i tumačenje boli. Za šejha bol je sveprožimajuća kozmička snaga koja potiče ne samo čovjeka da se otisne na stazu *sejrisuluka*, već su i sve čestice pojavnoga svijeta stoga što su prožete bolom u traganju za vlastitim izvorom.²⁶

Nakon prof. Sikirića prestalo je tumačenje Pendname. Veoma je bitno istaći jer je, čini se, ovaj detalj ostao gotovo nezapažen, da je u proljeće 1991. godine, iza ramazana, Enver efendija Mulahalilović, sin hafiza Mehmeda Hulūsija Mulahalilovića, prevodioca Pendname, u prostorijama Odbora IVZ Tuzla održao ders u povodu izlaska iz štampe prijevoda Pendname na bosanski jezik.

Sve ovo što smo kazali nedvojbeno pokazuje da je Pendnama, uz Mesneviju, uživala veliku popularnost u tesavufskim krugovima ovih naših prostora. Zasigurno ne bismo pogriješili ako ustvrdimo da je *Pendi Attār* predstavljala početni didaktičko-etički i tesavufski "*Ilmihal*" na stazi sufijeskoga odgoja netom iniciranih duhovnih putnika koji im je pomagao u lakšem i pravilnijem razumijevanju Mesneviije. Ovu tvrdnju motrimo u kontekstu duhovne veze koja je postojala između šejha Attāra

²⁵ Hadži hafiz Halid efendija Hadžimulić, *Pristup* (Uvod u ders Mesneviije), Katedra za Mesneviju "Hadži Mujaga Merhemić", Sarajevo, 1981., str. 6 (printano izdanje).

²⁶ Vidjeti: Mubina Moker, *Duhovne postaje poslanikā...* (Sarajevo: Naučnoistraživački institut Ibn Sina, 2007., str. 19).

i Mevlane. Budući da je Pendnama stoljećima na ovim prostorima slovila kao šejh Attārovo autentično djelo ovoj je duhovnoj vezi poklanjana iznimno velika pažnja među našim sufijski orijentiranim alimima, i ta je činjenica uvijek isticana kada god bi se govorilo o životu bilo šejha Attāra, bilo Mevlane. Konkretno izvanjsko očitovanje duhovne veze među njima potvrdilo se susretom u Nišaburu, gradu u kojem se na putu ka istočnim provincijama Irana obrela Rumijeva porodica. Susret je inicirao Behaaddin Veled, Mevlanin otac, jer je u to doba kodeks uljudnoga i lijepoga sufijskoga ophođenja i edeba nalagao kada se tokom putovanja makar i nakratko odsjedne u nekome mjestu da se u znak poštovanja posjete njegovi duhovni velikani. Budući da je u to vrijeme Attār slovio kao znameniti šejh na vrhuncu životne i duhovne zrelosti koji je uz to iza sebe imao bogat književni opus, razumljiva je bila želja Mevlaninog oca da se susretne sa njim. Susret koji bilježe Devletšāh i Džāmī²⁷ dogodio se negdje oko 1219/616. god., kada je Mevlana imao dvanaest godina.²⁸ Susret sam po sebi ne bi predstavljao ništa posebno i vjerovatno bi nalikovao većini sličnih susreta da tom prilikom šejh Attār nije Mevlani poklonio svoju *Esrār-nāmu* (Knjigu tajni). Ovaj šejh Attārov čin je bitan iz više razloga:

Prvo što je njime potvrđena i zapečaćena duhovna veza između njih dvojice.

Drugo što ovaj čin ukazuje na suštinsku odrednicu duhovnoga odnosa a to je da priroda ovoga odnosa ne počiva na izvanjskim mjerilima prema kojima bi, s obzirom na veliku razliku u godinama (šejh Attār je tada bio starac u poznim godinama života), veza između njega i Mevlane bila gotovo nemoguća. Ali za duhovni odnos starosna dob je nevažna, niti godine života uvjetuju duhovnu zrelost pojedinca. Na

²⁷ *Tazkere-ye Doulatšāh*, Leidan, str. 193; cit. prema: Forūzānfar, *Šarh-e ahwālonaqdotahlil-e āsār-e šeyx Attār* (Tehrān: Enteshārāt-e Anḡoman-e āsār-e farhangī, 1995./1374., str. 68); Ğāmī, *Nafahāt-ols*, kritičko izdanje Mahmūd ‘Ābedī (Tehrān: Mo’assese-ye Ettlā’āt, 1991./1370., str. 461).

²⁸ U nekim izvorima nailazimo na podatak da je do susreta došlo 1212./609. god. Budući da hroničari ovaj susret bilježe na temelju Mevlaninih sjećanja, postoji stajalište da je on rođen nešto prije 1207/604. god. jer se može postaviti pitanje kakvim intenzitetom se ova uspomena iz najranijeg djetinjstva mogla urezati u svijesti petogodišnjeg dječaka; vidjeti: ‘Abdol-bāqī Golpīnārī, *Moulānā Ğalālod-dīn*, s turskog preveo Toufiq Sobhānī (Tehrān: Enteshārāt-e pežūhešgāh-e ‘olūm-e ensānī wa motāle’āt-e farhangī, 2005./1384., str. 94).

ovaj način motreno se šejh Attārov čin poklanjanja tesavufskoga djela dvanaestogodišnjem dječaku doima prirodnim i razumljivim.

Treće što je činom poklanjanja *Esrārnāme* šejh Attār potvrdio visoki duhovni *meqām* na kojem je obitavala njegova duša. Samo je istinski *muršid* i šejh, a Attār to uistinu jeste, mogao u ličnosti dvanaestogodišnjeg dječaka Mevlane osjetiti skrivenu duhovnu snagu i prijemčivost nužnu za razumijevanje tesavufskoga djela poput *Esrārnāme*, snagu koja će se u godinama koje slijede svom svojom žestinom reflektirati u Mesnevi.

Postoji još jedan iznimno zanimljiv detalj prožet simbolikom vezan za *Esrārnāmu* te nam se čini korisnim ukazati na njega u nastavku. U hronološkom slijedu šejh Attārova književnoga opusa *Esrārnāma* je njegova druga po redu napisana mesnevi. Ako je motrimo u odnosu na šejhov *sejrisuluk* ona predstavlja proživljena iskustva *salika* koji je tek zakoračio na stazu tarikata.²⁹ Nije, dakle, slučajno da je šejh Attār između svojih stihovanih mesnevi odabrao upravo *Esrārnāmu* kao poklon za Mevlanu. Želio je da ova knjiga bude unutarnji inicirajući poticaj za Mevlanino stupanje na stazu *sejrisuluka* koji će se izvanjski ozbiljiti u susretu Mevlane sa Šemsom iz Tebriza. O nespornom duhovnom utjecaju šejh Attārovu na Mevlaninu ličnost svjedoči 35 stihovanih priča iz Mesnevi koje je Mevlana preuzeo iz Attārovih poetskih djela i obradio na njemu svojstven način. U prvom džildu Mesnevi ima i poglavlje pod naslovom "*Izreke Feriduddina Attāra*".³⁰ U nastavku donosimo jednu od brojnih priča koje prenosi Aflākī u kojoj Mevlana iznosi stajalište o šejhu Attāru:

*"Hakīm Senājī i Feriduddīn Attār, Allah posvetio njihovu tajnu, bili su velikani vjere. I dok oni u svom govoru uglavnom prenose duhovno iskustvo rastanka i odvojenosti, sav moj govor je duhovni plod sastanka i sjedinjenja."*³¹

Susretu šejha Attāra i Mevlane posvetili smo pažnju stoga što smatramo da je veza koja je postojala među njima utjecala i na oblikovanje tesavufskoga svjetopogleda bosanske duhovne elite. Jer kako drugači-

²⁹ Vidjeti: Taqī Pūrnāmdāryān, *Dīdār bā Sīmorǧ* (Tehrān: Entesārāt-e pežūhešgāh-e 'olūm-e ensānī wa motāle'āt-e farhangī, 2003./1382., str. 3).

³⁰ Rumi, *Mesnevi I*, preveo sa perzijskoga Fejzulah Hadžibajrić (Sarajevo: Ljiljan, 2002., str. 148-149).

³¹ Aflākī, *Manāqebol-Ārefīn*, kritička obrada Tahsīn Yāzīǧī (Ānkārā, 1961., str. 137).

je se može protumačiti činjenica da je uz Mesneviju Pendnama stoljećima predstavljala neizostavan elemenat u izgradnji sufijskoga edeba.

O Pendnami na bosanskom jeziku

Ovaj bi rad bio nepotpun kada u njemu ne bismo podsjetili na prevodioca Pendname na bosanski jezik hafiza Mehmeda *Hulūsija* Mulahalilovića iz Gornjeg Rahića kod Brčkog.³² O njegovu životu i znanstvenom radu je dosta toga napisano³³, stoga ćemo ovdje ukazati na neke nama zanimljive crtice o njegovoj ličnosti o kojima, čini se, do sada nije bilo govora.

Veoma nas se dojmio jedan, kazali bismo, nesvakidašnji i neobičajeni detalj iz života hafiza Mehmeda *Hulūsija* koji veoma mnogo govori o njegovu duhovnome habitusu. Naime, on za života nije obznanio niti jedan svoj znanstveni rad, pa tako ni prijevod Pendname. Rukopisne primjerke su nakon njegove smrti pronašli nasljednici u njegovoj ličnoj biblioteci. Ovakav rijedak kodeks ponašanja refleksija je duhovne titule *Hulūsī* (خلوصی) - iskreni. Naglašavamo da se radi o duhovnoj tituli kako neko ne bi pomislio da je riječ o poetskom pseudonimu. Na temelju ove duhovne titule da se zaključiti, iako se u životopisu to nigdje eksplicite ne navodi, da je hafiz Mehmed bio pripadnik tarikata. Ovo tvrdimo stoga što nerijetko šejh daje duhovno ime - titulu muridu prema vlastitoj procjeni najizražajnije karakterne crte njegove ličnosti koja jeste ona suštinska značajka i odrednica duhovne staze svakoga murida ponaosob. U prilog tvrdnji o pripadnosti tarikatu navodimo i da je hafiz *Hulūsī* u poznijim godinama života pokazivao izuzetno zanimanje za tesavvuf, posebno djela perzijskih klasika.³⁴ Duhovna titula *Hulūsī* posvjedočuje da osoba kojoj je ona darovana obitava na postaji iskrenosti (*ihlās*) koja predstavlja jednu od najuzvišenijih razina staze *sejrisuluka*. I iskrenost, kao takva, se može motriti kroz različite stupnjeve. Iskrenost u nakani je krajnji stupanj

³² Attār, *Pend-nama*, preveo sa perzijskoga Hafiz Mehmed Hulūsī Mulahalilović (Sarajevo: El-Kalem, 1990.).

³³ Vidjeti: Ramiz Dobrača, "Merhum hafiz Mehmed Hulūsī efendija Mulahalilović (1878.-1952.)", u: *Glasnik VIS-a u SFRJ*, IX/1958., br. 6-8, str. 333-335; Enver Mulahalilović, "Imami i hatibi džamije u Gornjem Rahiću", u: *Glasnik VIS-a u SFRJ*, XLV/1982., br. 4, str. 397-403; Attār, *Pend-nama...*, str. 12-16.

³⁴ Vidjeti: Attār, *Pend-nama...*, str. 13.

iskrenosti. Na takvoj vrsti iskrenosti treba počivati cjelokupno čovjekovo djelovanje. Čovjek, dakle, u svim stanjima treba Božijem zadovoljstvu podrediti vlastito djelovanje i svako djelo posvetiti isključivo Bogu. Smatramo da je ličnost hafiza *Hulūsija* krasila upravo iskrenost u nakani jer samo tako možemo razumjeti njegovu znakovitu šutnju o vlastitome znanstvenom radu.

Znanstveni opus hafiza *Hulūsija* je veoma razuđen i obuhvata prepisivanje, prevodilaštvo i originalne radove. U nastavku ćemo ukazati na neke značajke njegova prevodilačkog rada:

* Preveo je dva djela i to oba iz oblasti islamske etike:

1. *Pendnama*- Knjiga savjeta (prijevod sa perzijskog jezika)
2. *Risāle-i ahlāk*- Poslanica o lijepome vladanju (prijevod sa turskog jezika)

* Prijevod *Pendname* je okončao 1322. h./1904. godine u 26-oj, a *Risāle-i ahlāk* 1327. h./1909. god. u 31-oj godini života, znači na početku svoje znanstvene djelatnosti. Budući da su ovi prijevodi plod višegodišnjeg truda, ova činjenica pokazuje da je mladenački duh hafiza *Hulūsija* bio zaokupljen vlastitim samoodgajanjem i duhovnim samopotpunjavanjem.

* Prema podacima iz životopisa hafiz *Hulūsī* je 1901. god. okončao školovanje u Čačak medresi u Brčkom. Ako je prijevod *Pendname* završio 1904. god. onda ovo navodi na zaključak da je brčanska medresa bila jedna od obrazovnih institucija u kojoj se izučavao i perzijski jezik i to posredstvom djela *Pendnama*. Muderris u medresi mu je bio Jusuf Zijauddin efendija Huršidić o čijem životu se veoma malo zna, te možemo samo pretpostavljati da je bio dobar poznavalac perzijskog jezika i vrstan pedagog kada je kod svoga talentiranog učenika uspio pobuditi tako snažno zanimanje za *Pendnamu* da se ovaj posvetio njenom prevođenju.

* Hafiz *Hulūsī* prijevod *Pendname* je pisao alhamijado pismom, u slobodnom jedanaestercu. Transliterirani prijevod njegove *Pendname* objelodanjen je nakon 86. godina.

Na kraju ovoga rada želimo istaknuti da se *Hulūsijev* prijevod Pendname snažno dojmio rahmetli prof. Ešrefa Kovačevića koji je uradio prepjev. Sudeći prema prepisci između rahmetli Envera efendije Mulahalilovića i rahmetli prof. Kovačevića koja datira od maja 1991. god. prepjev Pendname je već tada bio okončan. Nažalost, ovaj nadahnuti izvanredni prepjev, u šta će se čitatelj uvjeriti u nastavku, je još uvijek neobjavljen. Nadamo se i želimo da ovaj rad bude poticaj da i stihovani prijevod Pendname u skorije vrijeme bude dostupan čitateljima. Dok se to ne dogodi donosimo nekoliko stihova Pendname u prijevodu hafiza *Hulūsija* uz dodatak prepjeva u šesnaestercu prof. Kovačevića.³⁵ Odabrali smo neke od stihova koje je na dersu o Pendnami, o čemu je bilo riječi ranije u radu, prezentirao Enver efendija Mulahalilović.

*Aman, Vladaru, pređi preko naših grijeha,
mi smo griješnici, a Ti si Zapovjednik.* (IV:1, str. 25)³⁶

**Aman, aman oprostí nam grijehé naše Bože mili
Ti si Bože Zapovjednik a mi smo grijeshíli**

*More Tvoje milosti i nema kraja,
sotona je bez nade (u Tvoju milost).* (IV: 9, str. 25)

**More Tvoje milosti je preveliko, kraja nema
Samo šejtan vječno proklet u Tvoj rahmet nade nema**

*Dokle god možeš, nikom ružno ne govori,
o sebi pred ljudima ne govori.* (LVII: 5, str. 77)

**Nikome i ni o kome nikad ružno ne govori
A o sebi lično nikad pred drugima ti ne zbori**

³⁵ Neobjavljeni prepjev Pendname prof. Ešrefa Kovačevića dobili smo ljubaznošću direktora izdavačke kuće El-Kalem, g-dina Selima Jerkoča kojem se ovom prilikom najtoplije zahvaljujemo.

³⁶ U zagradi su označeni br. poglavlja, br. stiha, te br. stranice objavljenog prijevoda Pendname.

*Zahvalnost u dobru, strpljenju i zlu,
to ogledalu srca sjaj daje.* (LXVI: 2, str. 83)

**Zahvalnost za svako dobro a strpljenje za belaje
Ogledalo ljudskog srca tu ljepotu i sjaj daje**

*Ako dobro činiš, to svojom rukom čini,
svoje dobro za siromašne i bijedne, uvakufi.*

*Jedan groš što ga netko svojom rukom dadne,
bolji je nego stotinu što iza njega podijele.* (LXVII: 1-2, str. 84)

**Dobro koje činiš čini svojom rukom dijete moje
Sirotinji i bijednima uvakufi dobro svoje**

**Svojom rukom ako dadneš jedan dinar bolje ti je
od stotine koju dadnu kad ti umreš, kad te nije**

*Ne provodi dane u jelu i spavanju,
održavaj život zikrom jutrom i večeri.* (LXVIII: 7, str. 85)

**U jedenju i spavanju ne daj da ti život tone
Održavaj život zikrom u cik zore i sutone**

Prof. Ešref Kovačević je inspiriran sadržajem i porukama Pendname uz prepjev napisao i vlastiti stihovani Dodatak. Enver efendija Mulahalilović mu je tada sugerirao da ga dopuni stihovima zamolbe o učenju *Fatihe* za duše šejha Attāra i prevodioca Pendname na bosanski jezik hafiza Mehmeda Hulūsija Mulahalilovića. Molimo uvaženog čitatelja da ispoštuje ovu želju ■

Mubina Moker

The Impact of *Pendnama* in Shaping the Sufi Thought in BiH

Summary

In addition to Rumi's *Mesnevi*, the Sufi thought in BiH was undoubtedly influenced by sheikh Attār's *Pendnama*. This influence was reflected through several segments: first, through the study of the Persian language, since Pendi Attār was part of the curriculum prior to and during the rule of Austria-Hungary; second, in non-institutional education, through house meetings, where Pendi Attār was treated as the initial didactic and ethical material, the first *tasawwuf 'Ilm-i hal'*, on the path of Sufi education of the newly initiated spiritual travellers, helping them in the proper understanding of *Mesnevi*; and finally, through the translation of *Pendnama* into the Bosnian Language, by *hafez* Mehmed Hulūsī Mulaḥalilović from 1904. The paper also observed this influence within the context of the spiritual bond between sheikh Attār and Mevlana. The paper wishes to demonstrate that for centuries, the *Pendnama* was an inextricable link in the spiritual development of the Bosnian intellectual milieu.

Literatura

1. Aflākī, Š. A. (1961.) *Manāqebol-Ārefīn*, kritička obrada Tahsīn Yāzīgī, Ānkārā.
2. 'Attār, F. (1990.) *Pend-nama*, preveo sa perzijskoga: Hafiz Mehmed Hulūsī Mulaḥalilović, Sarajevo: El-Kalem.
3. Bajraktarević, F. (1979.) *Pregled istorije perzijske književnosti*, Beograd.
4. Beglerović, S. (2009., 2010.) "Nastanak i razvoj institucije predavanja i fenomen kućnih naučnih sijela", *Bosanska Sumejja*, br. 30-34, Tuzla.
5. Ćurić, H. (1918.) *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo: Veselin Masleša.
6. Dobrača, R. (1958.) "Merhum hafiz Mehmed Hulusi efendija Mulaḥalilović", *Glasnik VIS-a u SFRJ*, god. IX, br. 6-8.
7. Forūzānfar, B. (1995./1374.) *Šarh-e ahwālonaqdotahlīl-e āsār-e šeyx 'Attār*, Tehrān: Enteshārāt-e Anḡoman-e āsār-e farhangī.
8. Ğāmī, 'A. (1991./1370.) *Nafahāt-ols*, kritičko izdanje Mahmūd 'Ābedī (Tehrān: Mo'assese-ye Ettelā'āt.
9. Golpīnārī, 'A. (2005./1384.) *Moulānā Ğalālod-dīn*, preveo sa turskoga: Toufiq Sobhānī, Tehrān: Enteshārāt-e pežūhešgāh-e 'olūm-e ensānī wa motāle'āt-e farhangī.

10. Hadžibajrić, F. (1959.) *Hadži Mujaga Merhemić*, Sarajevo.
11. Hadžibajrić, F. (1974.) "Iz posljednjih dana života mevlevijske tekije u Sarajevu (1462.-1957.)", *Šebi arus*, Sarajevo.
12. Hadžibajrić, F. (1986.) "Uvodna i pozdravna riječ", *Šebi arus*, Sarajevo.
13. Hadžimulić, H. (1981.) Pristup (Uvod u ders Mesneviye), *Katedra za Mesneviju "Hadži Mujaga Merhemić"*, Sarajevo (printano izdanje).
14. Kadkanī, Š. (2001./1380.) *Zabūr-e pārsī*, Tehrān: Entešārāt-e Āgāh.
15. Kovačević, E., Neobjavljeni prepjev prijevoda Pendname.
16. Mehić, R. M. (1981., 1982.) "Islamska obrazovna predavanja u tradiciji Sarajeva i drugih mjesta", *Glasnik VIS-a u SFRJ*, god. XLIV, XLV, br. 5-6, br.1, br. 2.
17. Moker, M. (2007.) *Duhovne postaje poslanikā u svjetonazoru šejha Attāra*, Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina".
18. Mulahalilović, E. (1982.) "Imami i hatibi džamije u Gornjem Rahiću", *Glasnik VIS-a u SFRJ*, god. XLV, br. 4.
19. Pūr-nāmdāryān, T. (2003./1382.) *Dīdār bā Sīmorǧ*, Tehrān: Entešārāt-e pežūhešgāh-e 'olūm-e ensānī wa motāle'āt-e farhangī.
20. Rumi, Ğ. (2002.) *Mesnevija I*, preveo sa perzijskog: Fejzulah Hadžibajrić, Sarajevo: Ljiljan.
21. Traljić, M. (1972.) Prigodni sastanci kod nas vjersko-prosvjetnog i kulturnog značaja, *Preporod*, br. 34.
22. Traljić, M. (1974.) "Hadži Mehmed Džemaluddin efendija Čaušević kao vaiz i Mesnevihan", *Šebi arus* (Povodom 700-te godišnjice smrti Mevlana Dželaluddina Rumija, 17. XII 1273-17. XII 1973.), Sarajevo.
23. Traljić, M. (1986.) "Doprinos mevlevizma islamskom životu u Sarajevu do danas", *Šebi arus*.
24. Traljić, M. (1979.) "Prof. dr. Šaćir Sikirić", *Glasnik VIS-a u SFRJ*, god. XLII, br. 6.
25. Smailagić, N. (1976.) *Klasična kultura islama*, knjiga II, Zagreb.
26. Ždralović, M. (1988.) *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, Sarajevo: Svjetlost, svezak II.